

ցին հանդիսաւոր թաղումն ընելու : Ս'արտի 16^{են} իրիկուան դէմ, իբրեւ սակական մարդ մը սրբոյն Սնտիրիոսի եկեղեցին տարին , որ իրեն ծիրանաւորութեան տիտղոսն էր , և կտակովը իր գերեզմանը հոն էր որոշեր : Եւ պզտի եկեղեցւոյս մէջն է , ուր (Ս)աստոյի ոսկորները թաղուած են՝ հիմայ Ս'եծծո Փանդին անշուք գերեզմանն ալ :

ՀԱՆԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Ողիմպիական խաղերու վրայ :

Եւ ամենայն կարգադրութեանց մէջ , որ մասնաւոր կերպով պատճառեղան ազգութեան կապ մը տալու : Յոյն ժողովրդոյ , որոնք մէկմէկէ տարբեր էին բարքով և ծագմամբ և քաղաքական օրինօք , և բոլորովին հեռի յգիտացւոյ և հրէից աստուածաբանական միութե վայելչութենէն՝ գլխաւոր պատճառ պէտք է սեպել ան հանդիսաւոր տօները , որոնց պատճառաւ մէկտեղ կը ժողովուէին մասնաւոր որոշեալ ատեն մը բոլոր Յունաստանի բնակիչները : Հրնուց 'ի վեր Յունաստանի մէջ ամէն քաղաք խաղեր կ'ընէր և անոնց սկիզբը շատերը աստուածներէն հաստատուած կը սեպէին : Եւ խաղերուն գլխաւորներն էին , Սեղփիսի Պիւթեան խաղերը , Սեմեան խաղերը որ կ'ըլլար Եւգոսի մէջ , Կորնթոսի Սեմեան խաղերը , և ասոնցմէ ամենէն երեւելին Ողիմպիական խաղերը :

Եւ Ողիմպիական խաղերուն անունը Պինդարոս և երգիծաբանն Սուկրիանոս Եւրամազդայ տրուած Ողիմպիական մականուանէն ելած կը սեպեն , իսկ աշխարհագիրն Ստրաբոն , և Վսենուփոն պատմագիրն Ողիմպիա տեղոյ մը անուանէ , որ Պիսացւոյ ձեռքն էր : Եւ խաղին սկիզբը Եւրամազդայ կ'ընծայուէր իրեն հսկայից վրայ ըրած յաղթութեանը յիշատակ . կամ Պեղոպսին և հերակլէսին , Պեղոպսին պատուոյն

համ 'ի յիշատակ Եւգիան ստացած աւարներուն համար . բայց ճշմարիտը այս է որ այս խաղին սկիզբնաւորութիւնը ժամանակին մթութեանը մէջ կորսուած է : Եւս միայն յայտնի է որ Վրիստոսէ 884 տարի առաջ գրեթէ բոլորովին մոռցուած էին՝ երբոր Սփիտոս Սիգուրկոսի ժամանակակիցն , թերեւ յոստալով անով միաբանեցնել զատուած ցեղերը , նորոգեց դարձեալ այս խաղերը : Հարիւր ութ տարի վերջը առաջին անգամ սկսաւ յաղթողներուն անունը գրուիլ հասարակաց դիւանի մէջ , և սկսաւ ան ատեն նոր թուական մը՝ այսինքն մէկ Ողիմպիական խաղէն ինչուան մէկալ խաղը համրել , և կ'ըսուէր Ողիմպիական թուական , և աս կրկին սովորութիւնը տեւեց : Յունաց տերութեան վերջանալէն ետքն ալ :

Ողիմպիական խաղերը չորս տարին մէյմը կ'ըլլային , և հինգ օր կը տեւէին . առջի բերան մէկ հոգի մը միայն դատաւոր կը նստէր , վերջէն եղան երկու , տասուերկու , ութը , ինը և վերջապէս տասը ոստիկան , որչափ թուով որ յիշկան ըսուած ցեղեր կային , և ասոնք ունէին իրաւունք մէկ դատաւոր մը ընտրելու : Եւսնք քանի մը օգնականներով որ իրենց պէս կ'ընտրուէին , խաղերուն սկսելէն տասը ամիս առաջ , կը հոգային և կը կարգաւորէին խաղացողներուն հարկաւոր կրթութիւնները , և հանդիսին միջոցն իրենք հոգ կը տանէին պէտքեղած բարեկարգութեանց : Իրենք նաև զգեստնին մէկգի զրած դաւազան մը ձեռքերնին , կը դատէին խաղացողներուն քաջութիւնները և կ'ըրոշէին մրցանակները : (Ս)է որ իրենց դատաստանին մէջ վէճ մը ելլէր , Ողիմպիական սիւնհոդոսին կը ձգուէր դատը :

Եւսն Յոյն քաղաքացիք՝ թէ՛ գաղթական և թէ՛ տեղացի , թէ՛ հասարակ մարդ թէ՛ երեւելի , թէ՛ աղքատ թէ՛ հարուստ ամէնքն ալ կ'ընդունուէին աս խաղերուն հանդիսարանը : Բոտ Վսենուփոնի միայն մերժուած էին յայտնի

յանցանայ համար դատապարտեալները, և նաև անոնց ազգականները: Սա նայք ալ առաջ հրաման չունէին, մանաւանդ թէ Սլեան օրէնք մը կար ինչպէս Պաւսանիաս կը յիշէ, որ կը հրամայէր բարձր ժայռէ մը վար ձգել այն ամենայն կնիկն որ անցած ըլլայ Մէփէոս գետը այն տօնին օրերը: Բայց վերջերը կանայք ալ հրաման ունեցան ներկայ գտնուելու, և ինչուան նաև խաղի մէջ մտնելու:

Մշխարհէիս չորս կողմէն օտարականներ կու գային աս հանդէսը մտնելու. բայց քանի որ Յունաստան ազատ էր՝ օտարականք չկրցան կրկէսին մէջ մտնալ: Երբոր Մլեքսանդր Ա Սակեդոնիոյ թագաւորը ուղեց ինքն ալ նահատակներէն մէկն ըլլալ՝ պարտաւորեցաւ հաստատելու թէ ինքը Հերակլէսին ցեղէն կ'իջնար, որ է նախահայր Տրովպոյ: Եւ մանապէս երբոր Յունաստան Հռովմայու գաւառ դարձաւ՝ Հռովմայ կայսերը և մանաւանդ Սեւրոն, կերպ կերպ սուտեր հնարեցին զիւրենք Հելլենական ցեղէ մը առաջ եկած ցուցնելու:

Երբոր հանդէսին առջի կրթութիւնները լոմբնային որոնք որ տասը ամիս կը քէին, և երդում կուտային ըմբիշները և իրենց ազգականները՝ որպէս զի ամենևին յաղթելու համար խարդախ հնարք մը չբանեցնեն, և նաև ըստ արարողութեանց ողջակէզները մատուցանելէն վերջը աստուածոց, վիճակ կը ձգէին թէ ինչ կարգով առաջ երթան խաղցողները, և ետքը խաղերը կը սկսէին:

Եւ խաղերը երկու կերպ էին, մէկ կերպը կը վերաբերէր մարմնոյ կրթութեանց, որ Յոյները կը կոչէին վարժական մրցմունք, ոմանք ալ Սուսայից մրցանք կ'ըսուէին, և մտաց կրթութեան կը վերաբերէին: Եւ ջիններն էին Ողիմպիական խաղերուն գլխաւոր մասը, ինչպէս Սեմեան և Սաթմեան խաղերը. և երկրորդները կը վերաբերէին աւելի Պիւթեան խաղարկութեանց: Սակայն Ողիմպիականին մէջ բոլորն ալ թոյլ

տրուած էին և նաև կը վարձատրուէին:

Մարմնոյ աշխուժութիւնը յայտնի կ'ըլլար ամենամարտիկ կրթութեանց մէջ, որոնք էին ցատքել, արշաւ, սկուտեղը խաղը, բռնամարտութիւն, ըմբշամարտութիւն, ասոնց հետ նաև նետ նետելը և ձիւնթացը: Սկուտեղը կըրթութեան մէջ խաղցողը իր բազուկը կրծից բարձրութեւն բարձրացնելով և պոսոյտ մը ընելով, ձեռքէն դէպ'ի վեր կը նետէր որչափ կարելի է նէ բարձր տեսակ մը կըր տափակ և ծանր սկաւառակ մը կամ մարմին մը: Բռնամարտութիւնն էր ջանալ բռամբ մէկմէկու երեսը վիրաւորել: Ձեռու ընին շատ հեղ կ'առնէին քարեր կամ մետաղի կտորներ, բայց կը պլէին կովու կաշիի մէջ և կը կապէին դաստակներուն չորս դին, որ կը կոչուէր բազպան: Ըմբշամարտութիւնը կ'ըլլար երկու մերկ մարդկանց մէջ, որոնք մարմինն իւղով կ'օծէին և բարակ աւազ մը կը ցանէին վրանին, ասոնք թւեանին մէկմէկու խառնելով՝ կը ջանային կամ գետին ձգել մէկզմէկ, կամ ան աստիճան հասցնել գետինը զարնելու մօտ՝ որ յաղթուողը ստիպուի ազատ մնալու շնորհք խնդրել:

Ձիւնթացը կ'ըլլար կամ մէկ ձիով կամ երկու ձիով, որոնց մէկը կը տանէր զձիաւորը ինչուան նպատակը և մէկալը ինչուան արձակարանին տեղը. շատ անգամ ալ կառքերու լծելով երկու, իրեք կամ չորս ձի՝ կառարշաւ կ'ըլլար: Վաւրնթացից մէջ խաղցողները չէ թէ միայն կը ջանային մէկմէկու յաղթել երազութեամբ, հասրա նաև կառքին փառաւորութեամբ:

Սիտելու բան է որ Պինդարոս միայն կառնթացից յաղթողները կը գովէ. պատճառն աս է որ ընչաքաղց էր, միայն զանոնք կ'երգէր որ իրեն շատ ընծայ կուտային, անոր համար պէտք չէ զարմանալ իրեն նիւթոց միակերպութեանը վրայ, այսինքն գովել միշտ Յունաց վարպետ ձի և կառք կառավարելը:

Եւ մարմնոյ կրթութիւններէն վերջը երաժիշտք, բանաստեղծք, արհեստականք, ճարտասանք, սլատմաբանք և

այլն, իրենց մրցանքը կ'ընէին և կը պսակուէին : Ողիմպիական խաղերու մէջ էր որ Երողոտոս կարդաց իր սքանչելի ժամանակագրութիւնը, և թողուց մեզի գիրք մը որով կարենանք հին աստեղնաւոր խառնակ և մութ պատմութիւնները կարգաւորեալ կերպով մը իմանալու . որով արթնցուց երիտասարդ Սոկրատիդեսին ինչուան անատեն քննադատ հանձարը, որ նոյն ատեն բոլոր Յունաց հետ ականջ կը դնէր անոր զարմանալի պատմութիւններուն :

Երբեմն Ողիմպիական հանդիսից ատեն զանազան քաղաքացի մէջ պատեւրազմները դադրեցնելու դաշինքը կը հաստատուէին, և խաղաղութիւնը որոշուէին վերջը սիւներ կը կանգնէին և վրան կը փորէին խաղաղութեան մեծ պայմանները : Յաղթողներուն փառքն ու պատիւը խիստ մեծ էր, թէպէտ և պզտի բան մ'էր առած մրցանակին, այսինքն պարզ շոճւոյ կամ ձիթենու պսակ մը : Հանդէսը լմրնալէն ետեւ երբոր իրենց հայրենիքը կը դառնային, քաղաքացիք յաղթական կառքին վրայ նստուցած կտրիճը քաղքին պարսպէն կտոր մը փլցնելով ներս կը մտնէին աւելի փառք ընելու համար : Վաղքէն ալ կ'ընդունէին մեծագին ընծաներ, ինչպէս հինգ հարիւր դրաքմէ . և Լթենքին մէջ իրաւունք ունէին առաջին տեղը նստելու ամէն հասարակաց ժողովոց մէջ, և տէրութիւնը իր ծախքովը կը պահէր զանոնք : Այն թէ մինակ յաղթողները՝ հասրա իրենց ընտանիքն ալ կ'ընդունէին պատիւներ և աղնուականութիւն :

Յոյները իրենց ազատութիւնը կորսնցնելէն ետքն ալ երկայն ատեն պահեցին իրենց Ողիմպիական խաղերը, իբրեւ յիշատակ մը իրենց անցեալ փառացը, և ներկայ թշուառութեանց մը խիթարանք . ինչուան որ կամաց կամաց դադրեցան :

Եւսթաթափառ յաղթողաց ասպարիզին մէջ երկու Եւրասիոյնի հայ թագաւորք ալ՝ Յունաստանի ամենէն ե-

րեւելի կտրիճներուն հաւասար կամ գերազանց քաջագործութեամբ պատուեցան . նախ մեծն Տրդատ՝ երրորդ դունն երրորդ քառորդին, որուն համար կ'ըսէ ժամանակակիցն Մաթանգեղոս՝ « Եւսթաթափառ Յունաց հսկայաւոր զօր երեւալ՝ բազում գործս արուածեան և անդ ցուցեալ » : Իսկ Խորենացին՝ ողոմպիական խաղերուն հաստատուելուն պատմութեան հետ մէկ տեղ խառնելով այս յիշատակն՝ մթաբանութեամբ մը կ'ըսէ . « Բստ Պեղոս, պոնէսացոց մեհենական հրամանին հիփիտեայ * ի մրցանակս ազոնին առաւելեալ քան զՍիտոստրադոս հռոդացի : ... Եւ ի ձիւնթացս մեծի կրկիսին կառավարել կամեցեալ, ի հմուտէն հակառակադրին ոստուցեալ յերկիր անկաւ և բուռն հարեալ արգել զկառան, ընդ որ ամենեքին զարմացան » :

Երկրորդ՝ Սարազմատ, հարիւր տարի Տրդատէն վերջը, որուն համար կը պատմէ Խորենացին . « Եւսթաթափառ (Ողիմպիա) զբռնամարտիկն յաղթելով, դարձեալ յԵրեզ քաղաքի Եւրադացոց յօր հասարակի կոտորեաց զառիւծս, յորում փառս Սոկրատի խաղուն հանդիսի յըմբշամարտկացն երեւի և յարգի » : Եւսթաթափառ յաղթեալ և մութէն և շարադրութիւնը այլայլած կ'երևնայ,

* Եւսթաթափառ Բրոնիկոն . . . « Իփիտոս որ նորոգեաց զագոնն : Սա էր Հելլենացի, և հանդերձապէտ Եւրադացոց աշխարհին՝ կամեցաւ ցածուցանել զմարտս քաղաքաց, ի բնաւ իսկ Պեղոսոսնէսայ առաքել տեսողս, որք ուսանիցին զցածնու գրգռելոցն պատերազմաց : Ի գիցն հրամանք ինչ այսպիսիք Պեղոսոսնէսացոց . « Մտէք ի մեհենին և զոհս մատուցէք, և հնազանդ լերուք ամենայնի՝ զոր ինչ իզձքն ձեզ հրամանս ատցեն » : Եւ Հելլենացոցն այսպիսի ինչ նախիդձիկս բարբառեալ թէ՛ « Հելլենացիք, որ զհարցն նախնեաց օրէնս հաստատուն պահեալ՝ տարեցուցէք զաշխարհդ ձեր, զոսն արարէք պատերազմաց, զհամօրէն բարեկամութիւնն ընդ Յոյնս կալալք . մինչ ի տօնս տարեկանաց եկեսցէ ուրախութիւնն (Հինգամեայ) տարեկան : Եւ վասն այսորիկ Իփիտոս պատուիրեաց զաշխարհութեամբ հեռանալ ի պատերազմաց, և ուսել զերաքանցիւր խաղաղութեան կոտոր, հրամանս առեալ ի հերակղեայ՝ ձեռնամուրի ի միմեանս ոչ լինել » :

բայց միտքը յայտնի է, թէ Ս արագղատ յաղթեց Սումսիական խաղերու մէջ և յաղթողներէն ալ գովութիւն առաւ : Վաղաքաց անուններն ալ հոս չենք ուզեր քննել : — Սեր նպատակէն դուրս ըլլալով կը թողունք յիշելու հոս Ս աւազգատայ և Տրդատայ ուրիշ շատ քաջագործութիւններն ալ թէ օտար երկիրներու մէջ և թէ 'ի Հայաստան : Սեր ազգին պատմութեան մէջ կան շատ քաջաց ուժի նշանաւոր գործքերու յիշատակներ ալ, բայց ասոնց նման կամ աւելի՛ իրենցմէ առաջ Ս ահագնէն զատ կը յիշուի միայն Տորք Հայկազունը որ Մագեղ տան նահապետ եղաւ, Վրիստոսէ իբր 150 տարի առաջ՝ Ս աղարշակայ ատենը, որ է ՃԺԵ Սումսիադը . արդ մեր Աստեբեայ թարգմանութեան մէջ չեմ գիտեր դիպուածով թէ դիտմամբ՝ ՃԺԵ Սումսիադին՝ Շրջանակաւ խաղին մէջ յաղթող Սողոմոնացի մանկան անունը Սոսկոս դնելու տեղ՝ ինչպէս որ յունարէնը կ'ըսէ Սոսխոս՝ հայերէնը դրած է Տորքոս . ժամանակն ալ յարմար կու գայ Տորքայ մանկութեանը :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՌՈՒԵՍՏ ԵՒ ՃԱՏԱՌՈՒԹԻՒՆ

ԼԵՂ :

ԼԵՂ ԴԻՆ պէս ամենահարկաւոր գործոյ մը սկիզբը պէտք է որ շատ հին ըլլայ և գրեթէ մարդկութեան հասակակից : Ս ան զի խորին հնութեան մէջ արեւելեայց, Ազիպտացոց և Հնդկաց ծանօթ էր այս գործիս, և Տաճկաց աւանդութիւն մը կ'ըսէ թէ ասեղը Անուք հնարեց . միայն հնոց գործածած ասեղները հիմակուաններուն պէս կատարեալ չեն եղեր, այլ երկաթի մը կտորուանք էին :

Երկարծուի թէ նորոց մէջ ասեղ շինելու ճարտարութիւնը առաջին անգամ Սպանիացիք սկսեր են, վասն զի

ասկէ քանի մը հարիւր տարի առաջ վաճառականութեան մէջ եղած ասեղները իրենց անուամբը կը կոչուէին : Հիմայ մեծ յարգ ունին Մագդիոյ ասեղները, ուր մեծ հոգ կը տարուի այս ձեւագործիս, և գլխաւորապէս կը շինուին Հատըրսէյճ՝ Տերպի կոմսութեան մէջ, Սուրուի՝ Սիրմինկէմին և շրջակայիցը մէջ, և Սէտտի՝ Սուրէսդրի կոմսութեան մէջ :

Այս կերպով կը շինուի ասեղը : Լեւ Հաստութեամբ որ ասեղը կ'ուզեն՝ նոյն հաստութեամբ անուշ պողպատի թելեր կ'առնուն և երկու ասեղի երկայնութեամբ կը կտրատեն, և ամէնը մէկտեղ տրցակ տրցակ կազմելով՝ երկու ծայրերը հինգ բթաչափ տրամագիծ ունեցող երկրթէ մանեակներու մէջ կ'անցնեն : Ատքը այս տրցակները թափծու երկրթէ սեղանի մը վրայ կը դնեն և երկրթէ տափկած դաւազանով մը ճզմելով զանոնք կը դարձնեն, որով պողպատէ թելերը կը շտկուին : Սրողը այս կտորներէն տասնըութ կամ ինչուան քանըտրս հատ մէկտեղ առած գայլախազէ պղտի յեսանաքարի մը վրայ չոր չոր երկու ծայրերը կը սրէ : Լեւ գործողութեանս բաւական արագաշարժութիւն պէտք է, վասն զի սրողը պիտի նայի որ ամէն կտորուանքն ալ հաւասարապէս դպչին յեսանաքարին :

Լեւդները այսպէս չոր յեսանի վրայ սրուելուն համար է որ ասեղ սրելու աւրուեստը առողջութեան վնասակար է . վասն զի սրողը շնչելու ատեն օդին հետ մէկտեղ կը շնչէ նաեւ պողպատի փոշիներն ալ որ գործողութեան ատեն օդուն մէջ կը թռչին : Բայց այս վնասիս դէմն առնելու համար մագնիսոտ մետաղի թելերով շինուած դիմակ հնարուած է որ գործաւորին բերանը կը պաշտպանէ . վասն զի մագնիսը պողպատին փոշիները իրեն քաշելով չթողուր որ օդուն հետ բերանը մտնեն, բայց ասեղ սրողներուն շատը այս դիմակը չեն գործածեր :

Այլքոր այս կտորները կը սրուին՝ մէջ տեղէն կը կտրտեն և մէկը երկու մատին ծայրերով չորս հինգ մը մէկտեղ ա